

PROIECTUL BIBLIILOR HISPANICE

PROF. DR. CLAUDIO GARCÍA TURZA

Instituto Orígenes del Español

Universidad de La Rioja, Spania

1. San Millán, casa filologiei

Scriptoriul din Mănăstirea San Millán de la Cogolla se remarcă, înainte de toate, prin devotamentul călugărilor și al clericilor pentru o filologie autentică, pentru filologie în esența ei. Este vorba despre o întreprindere cu tradiție seculară, orientată cu deosebire către deslușirea, interpretarea, dezvelirea sensului din profunzimile intenției creatoare și către pătrunderea întregii semnificații a textului. O activitate formatoare, fundamentală și extrem de riguroasă. Intuirea adâncimii unui fragment și înțelegerea sensului global al unui text, îmbogățirea, astfel, a intelectului și a spiritului celui ce interpretează textul sunt posibile numai printr-o analiză care include aspecte și abordări dintre cele mai diverse. Pătrunderea textelor pentru a discerne sau a discrimina, a înțelege și a aprecia conținutul lor istoric sau practic presupune aplicarea diferitelor științe la studierea textelor, precum și utilizarea în acest scop a variatelor metode și forme ale științei și ale raționamentului uman. Nu trebuie însă pierdut din vedere faptul că a interpreta un text înseamnă a permite accesul la gândirea pe care o exprimă acesta, mai cu seamă în textele vechi, care, prin diferențele istorice și culturale, creează, în același timp, distanță între oameni.

Am mai spus acest lucru în multe și variate ocazii. În ciuda cantității, a calității și chiar a vechimii textelor create ori transcrise în scriptoriul medieval din San Millán de la Cogolla, se cuvine apreciată sârguința profesională a călugărilor pe teren filologic. Fără acest obiectiv constant de lămurire, pentru sine și pentru ceilalți, a sensului și a semnificațiilor textelor, este evident că marile codice medievale nu ar fi fost atât de bogate în fapte de limbă esențiale pentru justa înțelegere a istoriei limbii spaniole (dar și a altor limbi, precum basca). Fără același obiectiv, nu ar fi avut loc, în atelierul glosografic de la Cogolla, prima încercare sistematică, admirabilă, de redactare a textelor iberoromane sau, mai exact, cel mai însemnat efort din peninsula de a sistematiza un alfabet romanic cu particularități spaniole. În sfârșit, în absența obiectivului pomenit, tezaurul din această bibliotecă monastică, expus în prezent în bibliotecile Academiei Regale de Istorie, ale Mănăstirii El Escorial, ale Arhivelor Istorice Naționale, ale Mănăstirii San Millán de Yuso etc.), nu ar fi existat.

Prin urmare, pledez, aici și acum, pentru această abordare, filologică, a textului, din rațiuni de coerență cu tradiția intelectuală de la San Millán, dar și pentru că sunt convins de necesitatea și de actualitatea acestui demers. Până și numele de „filologie” (destul de discreditat și de renegat în ultima vreme, probabil din motiv că, pe lângă ambiguitatea sa referențială tradițională, evocă rezultate și metode considerate depășite) nu pare să își găsească un echivalent adecvat scopului intelectual pe care îl implică. Dacă, în schimb, alegem să punem preț doar pe rezultatele independente ale diferitelor critici moderne (critica textuală, critica surselor, critica istorică, sociologia și antropologia, critica literară și retorică), riscăm ca, în prestigioasa profesie a lui *ars interpretandi*, să nu existe nimeni care să poată face sinteza studiilor individuale, adică nimeni care, după o analiză obiectivă, să le pună în legătură pe acestea și, în cele din urmă, să le armonizeze în lumina cunoașterii celei mai înalte, numite pe bună dreptate, în vechime, înțelepciune.

2. Dimensiunea filologică a proiectului „Bibliile hispanice”

Deși în al treilea paragraf mă voi referi la un alt motiv pe care îl consider încă și mai important, argumentul de mai sus (San Millán, casa filologiei) ar fi suficient, prin soliditatea sa, pentru a justifica alegerea proiectului „Bibliile hispanice” drept o activitate prioritară a Institutului Originile Limbii Spaniole din cadrul Centrului Internațional de Cercetare a Limbii Spaniole (CILENGUA). Ar fi dificil să găsim un alt proiect care să poată concura cu acesta sub aspectul exigenței filologice.

După cum am arătat în primul număr al revistei *Biblias Hispánicas*, este vorba despre un obiectiv științific complex, căruia îi corespund două mari linii de cercetare: a) edițiile și studiile critice, interdisciplinare, ale textelor biblice și b) prezența și influența Bibliei în limba, literele și cultura hispanică, în contextul istoric și cultural european și occidental.

2.1. Prima dintre aceste linii, care presupune o abordare deopotrivă diacronică și sincronică, vizează, printre altele, următoarele arii tematice:

1) edițiile (paleografice, critice, filologice) și variile studii ale bibliilor medievale traduse în limba spaniolă (manuscrise de la Escorial, Biblioteca Națională din Madrid, Academia Regală de Istorie etc.), întotdeauna în lumina versiunilor analoge din spațiul romanic sau european;

2) edițiile și studiile bibliilor traduse în ladină, transcrise fie cu caractere ebraice (Avraam Asá, Yisrael B. Hayim), fie cu grafie latină (*Biblia* de la Ferrara);

3) traducerile spaniole, moderne și contemporane, ale Bibliei în diferite versiuni lingvistice: peninsulară septentrională, peninsulară meridională, hispano-americană cu varietățile sale (Casiodoro de Reina, Cipriano de Valera, Felipe Scío, Félix Torres Amat, Nácár-Colunga, Cantera-Iglesias, *Biblia din Ierusalim*, *Biblia Pelerinului*, *Biblia Americilor*, *Noua biblie a hispanicilor* etc.) – toate, într-un necesar acord cu

celelalte versiuni romanice (mai ales catalane, portugheze, italiene și franceze), europene și din lumea occidentală;

4) o nouă traducere în spaniolă a Bibliei: *Biblia de la San Millán*;

5) istoria exegezei biblice în limba spaniolă, în special *Postillae* ale lui Nicolas de Lyra;

6) edițiile și studiile textelor parabiblice traduse în spaniolă (*Întâmplări de peste mări*, bibliile rimate, *Romanceamiento de los Macabeos* [traducerea în spaniolă a cărților macabeilor – n. tr.] de Pedro Núñez de Osma, *Biblia de la Osuna* etc.);

7) editarea și studiul glosei, în latină și în spaniolă, ale textelor biblice comentate;

8) editarea și studiul gloselor biblice latinești, spaniole, sefarde și europene;

9) colaborarea imperativă dintre teoreticienii și istoricii traducerilor și ai interpretărilor biblice;

10) colaborarea, iarăși imperativă, cu specialiștii în sursele textelor originale traduse în spaniolă (orientaliști, ebraiști, sefardiști, eleniști, latiniști), care se vor apleca în special asupra dimensiunii lingvistice, retorice și literare a Bibliei (genuri și stilistică).

2.2. A doua linie de cercetare include, la rândul ei, obiective ambițioase, dintre care se remarcă:

1) istoria Bibliei vernaculare în Spania, precum și în țările romanice și europene;

2) contribuția textelor biblice hispanice la istoria limbii spaniole de la începuturi până în prezent;

3) prezența și influența Bibliei în literatura hispanică;

4) importanța, răspândirea, influența și pătrunderea Sfintei Scripturi în limba, gândirea, mentalitatea, politica, arta și cultura din Spania, în contextul mai larg al societății europene.

3. Importanța Bibliei ca obiect de cercetare

Principalul motiv al demarării acestui proiect la Cilengua constă în valoarea intrinsecă a Bibliei – fără îndoială, cartea cea mai cercetată de către om, și totuși încă de nepătruns. Bibliei i-au fost aduse nenumărate elogii, care ar putea fi rezumate astfel: este cartea cea mai importantă și mai influentă din patrimoniul umanistic și cultural al Occidentului. Sau, în cuvintele lui Northrop Frye, Biblia este Marele Codice al culturii universale. Într-adevăr, de-a lungul istoriei, artistul și-a înmuiat pensulele în poveștile, simbolurile și figurile textelor biblice; muzicianul a țesut armonios versetele psalmilor; scriitorul a recreat numeroasele narațiuni biblice, adesea interpretate ca parabole existențiale; poetul nu a încetat să scruteze misterele spiritului, ale vieții sau ale iubirii care dau viață paginilor Bibliei; în fine, gânditorul sau omul de știință, recunoscând că tradițiile religioase care își au originea în Biblie țin, în esență, de interpretarea și de evaluarea existenței omului în

lume, își concentrează deseori atenția asupra marilor principii și concepte biblice, spirituale sau morale, definitorii astăzi pentru civilizația noastră. Pot fi amintiți, în acest sens, gânditori contemporani, postmoderni și creștini din punct de vedere cultural și nu numai, precum Gianni Vattimo. În teoriile filozofice ale lui Vattimo, negarea metafizicii cu fundamente în mod necesar etico-politice lasă locul, în definitiv, întronării iubirii, a iubirii așa cum este ea întruchipată de Hristos în Evangheliile, o iubire care ar trebui, după Vattimo, să devină adevărata dimensiune religioasă a timpului nostru.

Mărturisesc însă că nici o evaluare a Cărții prin excelență nu mă impresionează și nu mă invită mai mult la reflecție decât cuvintele pline de convingere ale lui Goethe: „Noul Testament este limba maternă a Europei”. Încă din copilărie respirăm o atmosferă de experiențe și de reprezentări cognitive iradiind din izvoarele profunde ale Bibliei. Astfel, după cum a afirmat recent Joan Francesc Mira, „Iisus din Nazaret și mama sa, Maria, tatăl său, Iosif dulgherul, tovarășii săi, Petru, Iacob sau Ioan, Lazăr și Maria Magdalena, Ponțiu Pilat și atâtea alte nume sunt, în imaginarul popular european, personaje mai însemnate și mai cunoscute decât Hamlet, Don Quijote sau Frații Karamazov. Iar imaginile Bunei Vestiri, a nașterii lui Iisus în Betleem, a lui Pilat spălându-se pe mâini, a răstignirii și a învierii (sau viziunile halucinante ale Apocalipsei) sunt scene și teme narrative a căror circulație nu are egal de-a lungul secolelor”.

Până și forma obișnuită de evaluare și de judecare a acțiunilor, stărilor și calităților umane prin așa-numitele adverbe în *-mente* ține, în bună măsură, de învățătura repetată a lui Iisus pe care o relatează Matei în capitolul al cincisprezecelea, cel al criticii tradițiilor. Analiza propriei conștiințe, dorința de a vedea în fapte intenția cu care sunt realizate acestea explică proliferarea compuşilor adverbiali *bona mente, sana mente > buenamente* [„ușor, benevol” – n. tr.], *sanamente* [„(în mod) sănătos, sincer” – n. tr.], *folosiți, altminteri, și anterior*.

Deosebit de expresivă este și desemnarea constantă a acțiunilor, a pasiunilor sau a stărilor prin expresii precum *hacer la pascua a alguien* [„a săcăi, a nu lăsa în pace”; literal, „a-i face paștele cuiva” – n. tr.], *echar margaritas a los cerdos* [„a arunca mărgăritare înaintea porcilor, a strica orzul pe găște”; literal, „a arunca mărgăritare porcilor” – n. tr.], *pasar las de Caín* [„a trece prin chinurile iadului”; literal, „a trece prin chinurile lui Cain” – n. tr.], *rasgarse las vestiduras* [„a-și sfâșia hainele de durere”; literal, „a-și sfâșia veșmintele” – n. tr.], *llorar como una Magdalena* [„a plânge ca o mireasă”; literal, „a plânge ca o Magdalena” – n. tr.], *lavarse las manos* [„a se spăla pe mâini” – n. tr.], *ver los cielos abiertos* [„a-l apuca pe Dumnezeu de un picior, a fi în al nouălea cer”; literal, „a vedea cerurile deschise” – n. tr.], *poner el dedo en la llaga* [„a pune degetul pe rană” – n. tr.], *predicar en desierto* [„a predica/vorbi în deșert” – n. tr.], *echar saños y culebras* [„a bate câmpii, a fi spurcat la gură”; literal, „a scoate broaște și vipere pe gură” – n. tr.], *dar coces contra el aguijón* [„a ține piept (cuiva), a lua (ceva) în piept”; literal, „a lovi o țepușă” – n. tr.], *sembrar cizaña* [„a semăna zăzanie” – n. tr.], *adorar a un becerro de oro* [„a-și face chip cioplit”; literal, „a venera

un vițel de aur” – n. tr.], *estar en Belén con los pastores* [„a fi cu gândul aiurea”; literal, „a fi cu păstorii în Betleem” – n. tr.], *meterse a redentor* [„a-și băga nasul unde nu-i fierbe oala”; literal, „a face pe-a mântuitorul” – n. tr.], *hacer algo en un santiamén* [„a face ceva cât ai clipi / cât ai bate din palme”; *santiamén* provine de la formula latinească *Spiritus Sancti, Amen* cu care se termină unele rugăciuni catolice; *en un santiamén* „cât ai zice pește” – n. tr.], *tener más paciencia que el santo Job* [„cu răbdarea treci și marea”; literal, „a avea mai multă răbdare decât Sfântul Iov” – n. tr.], *tirar la primera piedra* [„cine e fără de păcat să arunce primul piatra” – n. tr.], *ver la paja en el ojo ajeno y no ver la viga en el propio* [„a vedea paiul din ochiul altuia și a nu a vedea bârna din ochiul său” – n. tr.] etc.

Trebuie remarcată și frecvența copleșitoare a exclamațiilor, a expresiilor circumstanțiale și a proverbelor de origine biblică: ¡*Ángela María!* [locuțiune interjecțională care denotă aprobare, înțelegere a unei situații sau surprindere; „Dumnezeule! Doamne ferește! Ferească Maica Domnului!” – n. tr.], *de Pascuas a Ramos* [„din an în Paști, foarte rar”; literal, „de la Paște la Florii” – n. tr.], *en menos que canta un gallo* [„cât ai clipi”; literal, „în mai puțin timp decât ar cânta un cocoș” – n. tr.], *otro gallo le cantara* [„altă soartă ar avea”; literal, „(de) i-ar cânta un alt cocoș” – n. tr.], *de todo hay en la viña del Señor* [„mare-i grădina Domnului!”; literal, „în via Domnului se găsesc de toate” – n. tr.], *donde Cristo dio las tres voces* [„foarte departe, la capătul pământului”; literal, „acolo unde Cristos a strigat de trei ori” – n. tr.], *de menos nos hizo Dios* [„căci bun este Dumnezeu!” – n. tr.], *ojo por ojo y diente por diente* [„ochi pentru ochi și dinte pentru dinte” – n. tr.], *es más fácil que un camello pase por el ojo de una aguja...* [„anevoie, cu mare nevoie/greutate”; literal, „e mai ușor ca o cămilă să treacă prin ochiul unui ac...” (după unii exegeți ai Bibliei, traducerea corectă a gr. *kamelos* ar fi „funie”, și nu „cămilă”) – n. tr.], *quien siembra vientos recoge tempestades* [„cine seamănă vânt culege furtună” – n. tr.], *sin faltar una jota* [„întocmai”; literal, „fără să lipsească o iotă” – n. tr.], *adivina quién te dio* [literal, „ghici cine te-a lovit”, la jocul de-a baba oarba – n. tr.], *nadie es profeta en su tierra* [„nimeni nu-i profet în țara lui” – n. tr.], *médico cúrate a ti mismo* [literal, „doctore, vindecă-te (întâi) pe tine!” – n. tr.], *a vino nuevo odres nuevos* [„nu pun oamenii vin nou în burdufuri vechi”; literal, „la vin nou, burdufuri noi” – n. tr.], *al César lo que es del César...* [„să-i dăm Cezarului ce-i al Cezarului” – n. tr.], *los últimos serán los primeros* [„cei din urmă vor fi cei dintâi” – n. tr.], *nadie puede servir a dos señores* [„nu poți sluji la doi stăpâni deodată”; literal, „nimeni nu poate servi la doi stăpâni” – n. tr.], *no juzguéis y no seréis juzgados* [„nu judecați și nu veți fi judecați” – n. tr.], *por sus frutos los conoceréis* [„pomul după roade se cunoaște”; literal, „după roadele lor îi veți cunoaște” – n. tr.], *quien a hierro mata a hierro muere* [„cine scoate sabia de sabia va pieri”; literal, „cine omoară cu arma de armă va muri” – n. tr.].

De asemenea, cu greu putem găsi ceva mai frumos decât sensul figurat care se desprinde cu atâta subtilitate din tematica fecundă a Bibliei pentru a califica sau a descalifica constituția fizică și psihologică a cuiva: *es el chivo expiatorio* [„este țap ispășitor” – n. tr.], *es un judás* [„este Iuda” – n. tr.], *un jeremías* [„Iuda” – n. tr.], *el*

benjamín [„mezinul, Práslea” – n. tr.], *un cirineo* [literal, „ajutor”, de la personajul biblic Simion Cirineul, care l-a ajutat pe Iisus să poarte crucea pe drumul calvarului – n. tr.], *un sepulcro blanqueado* [ser *un sepulcro* „a tăcea ca pământul”; literal, „a fi un mormânt vărui” – n. tr.], *el principio del fin* [„începutul sfârșitului” – n. tr.], *un gigante con pies de barro* [„un colos cu picioare de lut” – n. tr.], *la costilla de Adán* [„coasta lui Adam” – n. tr.], *la sal de la tierra* [„sarea pământului” – n. tr.], *más viejo que Matusalén* [„mai bătrân decât Matusalem” – n. tr.], *es una trampa saducea* [„este o capcană saducee” – n. tr.], *está hecho un Cristo* [„zdrobit în bătaie, chinuit, batjocorit”; literal, „este precum Hristos, l-au adus într-o stare jalnică, precum pe Hristos” – n. tr.], *un ceomo* [similar: „zdrobit în bătaie, chinuit, batjocorit”; din lat. *eccehomo* < *ecce* + *homo* – n. tr.], *un Adán* [similar; literal, „un Adam” – n. tr.]. În fine, o expresie care nu are egal, *es la Biblia en verso* [„atoateștiutor”; literal, „este Biblia în versuri” – n. tr.].

4. Transcrierea Bibliei la Mănăstirea San Millán de Suso

Trebuie să amintim, pe de altă parte, că la așezământul monahal San Millán de Suso au fost transcrise, din secolul al X-lea până în secolul al XV-lea, diverse ediții și cărți biblice care transmit versiunile *Vetus Latina* și *Vulgata* (de exemplu, codicele 2-3, 58 sau 64 bis de la Academia Regală de Istorie). Au fost, totodată, transcrise, cam în aceeași perioadă, comentarii ale mai multor cărți din Biblie: ale lui Grigorie cel Mare la cartea lui *Iov*, respectiv la *Iezechiel* [*Moralia in Iob, Homilia in Hiezechibelem prophetam* – n. tr.] sau ale lui Casiodor la *Psalmi*, precum și numeroase texte ilustrate cu *Glossa Ordinaria*.

Dintre toate aceste texte, cel cunoscut astăzi sub numele de *Biblia lui Quisio*, denumit înainte *Biblia gotică de la San Millán*, nu este altceva decât codicele 20 de la Academia Regală de Istorie, care datează de la începutul secolului al X-lea. Această operă, scrisă de un mozarab, a supraviețuit descinderilor întreprinse în a doua jumătate a secolului al XVI-lea cu scopul de a aduce la nou înființata mănăstire de la Escorial cele mai vechi și mai valoroase manuscrise, adevărate comori ale Peninsulei. Cei familiarizați cu particularitățile de conținut și cu caracteristicile fonetico-grafice ale acestui codice împărtășesc opinia că prima dintre cele trei părți ale acestuia prezintă un specific hispanic (*hispane*), iar a doua, unul și mai pronunțat hispanic (*hispanissime*). Nu este deci de mirare că, în elaborarea monumentalei ediții a *Vulgatei*, benedictinii din Abația romană a Sfântului Ieronim s-au oprit asupra acestui text, considerat ca fiind unul dintre cele mai reprezentative pentru tradiția manuscriselor din Peninsulă (celelalte codice alese au fost codicele hispanic din Cava dei Tirreni, cel de la Complutense, I. X, și cel din Toledo, aflat la Biblioteca Națională din Madrid, Vitr. 13-1).

Un alt lucru demn de remarcat în privința *Bibliei lui Quisio* este faptul că, în jurul anului 1600, un călugăr de la San Millán, conștient de semnificația și de importanța acestui text, și-a dat toată silința pentru a atesta o vechime și mai mare a cărții care era deja considerată opera cea mai prețioasă a bibliotecii de la Cogolla. Cu dibăcie

(ascetismul și dibăcia se împletesc, o dată în plus, în istoria hispanică) și cu mare îndrăzneală, acesta a adăugat, pe fila 144, o notă în întregime falsificată, *Per-scriptum*-ul, în care figurează Quisio, călugăr la San Millán, și epoca 700, adică anul 662 (dată, evident, imposibilă), un oarecare Martín, abatele mănăstirii în aceeași perioadă, precum și o listă a abaților. Erorile de abreviere și scrisul vădit falsificat din întreaga notă dovedesc, fără nici o umbră de îndoială, că datarea în anul 662 este rezultatul uneia sau al mai multor deformări. În același timp, acest lucru trădează, subliniez, intenția de a face ca respectivul manuscris de la Cogolla să pară încă și mai valoros și mai vechi.

5. Necesitatea delimitării obiectului de studiu

Rezumând, când am decis să demarăm proiectul „Bibliile hispanice” la mănăstirea din San Millán, casă a filologiei, sălaş al cuvintelor și al Cuvântului, am avut ca motivație exigența internă a demersului filologic și importanța excepțională a obiectului său de studiu conferită atât de perspectiva istorică, cât și de actualitatea acestuia.

Date fiind multitudinea și eterogenitatea activităților din cadrul proiectului, ni s-a părut realist și prudent să ne dedicăm eforturile și resursele unor arii de interes prioritare. Obiectivelor atent delimitate ale demersului nostru le corespund următoarele domenii de cercetare preferențiale: a) edițiile și studiile corespunzătoare textelor biblice și istoriei exegezei biblice; b) traducerile actuale ale Bibliei, cu studii orientate către o nouă traducere științifică și filologică a Bibliei (*Biblia de la San Millán*) și c) prezența și influența Bibliei în literatura spaniolă.

6. În loc de încheiere

Voi încheia cu o reflecție. Din perspectiva trăirii profesionale, acest proiect al „Bibliilor hispanice” ar putea fi considerat, în terminologia lui Mester, drept „o crustă”; pentru noi însă, precum și pentru toți cei care au sprijinit această cercetare, el reprezintă „un miez”. Mai mult, din perspectiva noastră, nu ni se pare potrivit să distingem între ceea ce este determinant și ceea ce este determinat. Biblia este deopotrivă trup, literă și operă omenească. Nimeni nu îi contestă calitatea de „operă omenească”, dar mulți nu admit completarea „deopotrivă”.

Biblia este scrisă în diverse limbi și, ca atare, în cuvinte ușor accesibile; este transpusă în forme literare, în forme istorice, în viziuni ce țin de culturi specifice. În studiul Bibliei este esențial să fie luat în considerare modul în care se gândea, se vorbea și se povestea pe vremea hagiografului sau a traducătorilor care i-au urmat acestuia. Genurile literare trebuie cercetate cu deosebită atenție, căci adevărul este prezentat și enunțat în mod diferit în opere din epoci distincte și în cărți profetice, poetice sau aparținând altor genuri literare. Un lucru trebuie să ne fie clar: dacă ignorăm identitatea istorică și personalitatea autorilor sau a traducătorilor, cu

calitățile și talentele lor specifice, dacă se exclude dimensiunea trupească, omenească a Bibliei, există riscul să cădem într-un echivoc fundamentalist, într-un spiritualism sau un psihologism vag.

Pentru a fi înțeles, limbajul omenesc trebuie să fie descifrat și studiat în mod riguros, ca, de altfel, tot ce este specific omului. Studiul Bibliei impune o analiză istorică și literară care trebuie să se sprijine pe diversele metode și abordări furnizate de filologia și de critica modernă. Ca atare, această analiză se cuvine să fie realizată de către persoane care au pregătirea științifică necesară – altfel spus, de către profesioniștii disciplinelor umaniste.

Tocmai acesta este și rolul nostru: să promovăm și să întreprindem studii axate strict pe explicația științifică a Bibliei, pe textele originale, pe versiunile și traducerile ei (cu deosebire în spaniolă), precum și pe pătrunderea, prezența și difuzarea acestora în domeniul literelor hispanice.

Versiune în limba română: dr. Iulia NICA